

LA BARCELONA MERCANTIL I LES REPÚBLIQUES COMERCIALS ITALIANES (SEGLES XIV-XVI): UN ESTUDI COMPARATIU

Jaume Aurell

Darrerament, alguns historiadors han posat de manifest la necessitat d'apropar-se a la història de Barcelona defugint d'alguns estereotips que han pesat més del compte en la historiografia dedicada a l'anàlisi de la ciutat comtal. Entre aquests condicionaments, cal destacar el negatiu influx que ha tingut en la interpretació de la Barcelona medieval i moderna una artificiosa aplicació del model de les ciutats-repúbliques del Nord d'Itàlia. Es tracta, doncs, de resituar la ciutat de Barcelona en el seu context específic, ben diferent dels altres grans centres comercials italians baixmedievals i moderns. Per limitacions d'espai i de temps, només plantejaré algunes reflexions sorgides de l'anàlisi de la documentació notarial i mercantil de la Barcelona premoderna, deixant per més endavant un necessari aprofundiment en algunes de les qüestions que aquí només s'insinuen.

En la seva darrera monografia sobre la formació del patriciat urbà barceloní, Stephen P. Bensch, recurrent a una metàfora, apunta que els estudis de les ciutats del Mediterrani medieval han estat massa sovint desenfocats en fer servir unes lents excessivament italianitzades.¹ James Amelang, per la seva banda, va descriure amb encert, ja fa bastants anys, la peculiaritat de l'evolució de la Barcelona moderna, caracteritzada per una singular organització social, difícilment adaptable a altres models de ciutats mediterrànies.² Més recentment, els darrers estudis sobre l'evolució de l'estament mercantil barceloní de les darreries de l'edat mitjana han posat de manifest la dificultat de seguir establint la tradicional distinció que la historiografia havia marcat entre els *ciutadans honrats* i els *mercadors*.³ Aquesta pretesa dualitat esfonamentava en el concepte del patriciat de les ciutats italianes baixmedievals, però poc tenia a veure amb l'específic origen social i l'evolució dels *mercadors* i *ciutadans* barcelonins.

En aquest context historiogràfic, les repúbliques del Nord d'Itàlia han fruit, merescudament, la prioritària atenció de la historiografia europea dedicada a l'estudi del desenvolupament del model mercantil baixmedieval, que tanta transcendència va tenir en la posterior implantació del capitalisme en l'Europa moderna, concebut al mateix temps com a pràctica econòmica i com a forma de vida.⁴ En efecte, ciutats com Venècia, Gènova, Pisa o Florència

1. S.P. BENSCH, *Barcelona and its Rulers, 1096-1201*, Cambridge, 1995, p. 4.

2. J. AMELANG, *La formació de una classe dirigente: Barcelona, 1490-1714*, Barcelona, 1986.

3. J. AURELL, *Els mercaders catalans al Quatre-cents*, Lleida, 1996.

4. Dos estudis clàssics, que estan en la base de posteriors anàlisis sobre els mercaders medievals, són les monografies d'A. SAPORI, *Le marchand italien au Moyen Age*, París, 1952 i d'Y. RENOARD, *Gli uomini d'affari italiani del Medioevo*, Milan, 1973 (París, 1968).

mereixen un lloc preminent en l'enciclopèdia ideal de les ciutats mediterrànies, acreditada per la seva tradició netament mercantil, per la seva capacitat d'adaptació als nous reptes comercials i per la complexitat dels mecanismes socials i polítics que s'hi verifiquen.⁵ Però totes aquestes qualitats no justifiquen una aplicació sistemàtica de les seves condicions i característiques a la generalitat dels centres mediterranis ni, per descomptat, a altres centres comercials de la resta d'Europa.

No és aliena a aquesta generalització, la distinció força teòrica que, des de molts anys enrere, s'ha pretès establir entre les ciutats mediterrànies i les ciutats del Nord d'Europa, que desenvoluparien dos concepcions radicalment diferents i oposades des del punt de vista econòmic i espiritual: el catolicisme donaria com a resultat un tradicionalisme econòmic als països mediterranis i la implantació del protestantisme afavoriria la ràpida i profunda assimilació dels postulats capitalistes en el paísos septentrionals.⁶

En mig d'aquest debat historiogràfic, darrerament s'han deixat sentir algunes veus autoritzades que han pretès reflexionar novament sobre el *sentit* de l'evolució de la Barcelona medieval i moderna, impulsats pel manifest interès de la seva peculiar fisonomia. És aquesta especificat de la ciutat de Barcelona i l'ambició projecte que significa la seva transformació en un centre comercial de primer ordre el que justifica la necessitat d'exposar unes primeres reflexions sobre el seu lloc en l'univers comercial de l'Europa baixmedieval i moderna.

L'expressivitat de la documentació

L'evolució de la Barcelona medieval és una autèntica materialització del que Jaume Vicens Vives va anomenar la *voluntat d'ésser* d'un poble.⁷ No s'entén d'una altra manera la continuïtat en l'esforç per assolir una fita comuna i, per tant, per posar tots el mitjans que estiguin a l'abast per assolir-la. Aquest projecte es concreta en l'ànima de transformar el vell centre administratiu, militar i religiós (materialitzat en l'acròpolis romana barcelonesa) en un centre comercial i polític de primer ordre en l'àmbit mediterrani i europeu d'aquell període.

Per a dur a terme aquest ambició objectiu, la ciutat no dubte en utilitzar els mitjans proporcionals, entre els que destaquen una moral de treball eminentment emprenedora, un pragmatisme polític sense escrúpols (que altres han anomenat *pactisme*) i una ambició que supera amb escreix el que sorgiria d'un fred càlcul dels recursos i les possibilitats reals de la ciutat. El resultat d'aquesta ambició està expressat bàsicament en l'expansió militar i comercial de la ciutat per la Mediterrània.

És precisament en la mateixa ambició de la ciutat per assolir les seves fites on es pot trobar la seva primera qualitat distintiva respecte a les repúbliques mercantils italianes: la sobrietat de les seves realitzacions. La primera manifestació d'aquesta mesurabilitat -apart, evidentment, de les sòlides construccions del gòtic barceloní- es farealitat en la documentació notarial:⁸ el llenguatge de la societat barcelonesa és d'una austeritat que fa que l'investigador tingui la sensació que es tracta d'un llenguatge únicament al servei de la relació comercial.⁹

La moderació i la sequedat de la documentació barcelonina contrasta amb l'ampulositat del llenguatge venecià,¹⁰ l'expressivitat de la documentació genovesa¹¹ o la riquesa cultural dels protocols florentins.¹² Evidentment, la percepció del caràcter d'una documentació està

5. Una bona exposició de l'estat de la qüestió a M. TANGHERONI, «Le marchand italien: état de la question», *Le marchand au moyen âge*, Reims, 1992, pp. 11-33.

6. Rigorosament o no, això és el que la crítica posterior ha llegit dels treballs de Max Weber, entre els que destaca per aquesta qüestió *La ética protestante y el espíritu del capitalismo*, Barcelona, 1985 (1901).

7. J. VICENS VIVES, Notícia de Catalunya, Barcelona, 1982 (1960), p. 225.

8. J. AURELL, «Els inventaris *post mortem* i la cultura dels mercaders medievals», *Mediaevalia*, 11 (1994), pp. 107-121.

9. J. E. RUIZ DOMÈNEC, «Iluminaciones sobre el pasado de Barcelona», *En las costas del Mediterráneo Occidental*, Barcelona, 1997, p. 64.

10. B. PULLAN, «The Significance of Venice», *Bulletin of the Johan Rylands University Library of Manchester*, 56 (1974), pp. 443-462.

11. G. AIRALDI, *Genova e la Liguria nel Medioevo*, Torino, 1986.

12. C. BEC, *Les marchands écrivains. Affaires et humanisme à Florence, 1375-1434*, París, 1967 i *Les livres des florentins (1413-1608)*, Florència, 1984.

determinada per la seva tipologia; però, per damunt de la consideració individual de cada document, sobresurten unes notes específiques per cadascuna de les ciutats ressenyades. En aquest sentit, tothom qui hagi analitzat la documentació barcelonesa baixmedieval pot certificar que només excepcionalment s'hi reflecteix la inventiva o la imaginació.

Aquesta sobrietat de la documentació de la ciutat comtal és tan evident que quan els testaments dels ciutadans barcelonins comencen a *barroquitzar-se* a mitjans de segle XV—cosa que l'investigador percep en enregistrar les seves sucoses invocacions i l'extraordinari augment de les seves demandes de sufragis—la sorpresa és tan gran que només cal concloure que es tracta d'una veritable mutació en la cultura barcelonesa que ara ens portaria massa lluny detallar.¹³ Certament, aquesta tendència a l'expressivitat i a l'obsessiva quantificació dels sufragis és un fet bastant generalitzable a altres zones de l'Europa premoderna.¹⁴ Però, en tot cas, aquesta eloqüent evolució és la millor mostra del contrast entre la documentació barcelonesa i la de les ciutats italianes. I, es clar, una documentació diversa mena naturalment a una diferent lectura i a unes diverses conclusions, el que obliga a l'historiador a ser especialment caut a l'hora de plantejar analogies entre ambdós riberes del Mediterrani baixmedieval.

El pactisme com a instrument d'unitat

Molt s'ha escrit ja sobre el pactisme com un dels nervis centrals de la psicologia col·lectiva del poble català.¹⁵ Cal ara simplement esmentar dos aspectes del pactisme que expressen per sí mateixos l'especificitat i la complexitat de la Barcelona baixmedieval i moderna: la seva funció com a equilibrador d'un espai de gran complexitat política i la seva concepció com a instrument polític al servei d'un grup polític o social.

La Barcelona de finals de l'edat mitjana és d'una complexitat política extraordinària. L'historiador que s'apropa al segle XV barceloní percep unes agitacions forasenyades en aquest període, que no són més que el resultat de les tensions acumulades durant els segles anteriors. Aquestes tensions havien estat ofegades per la recerca del màxim profit a través de l'expansió comercial i política i, per tant, dissimulades per l'assoliment de l'esmentat projecte comú. El pactisme havia estat l'instrument a través del qual totes aquestes tibantors quedaven amortides o inactives, però no sempre anorreades.

Per la seva banda, les institucions havien estat l'instrument de debat dels diferents grups socials i de les faccions polítiques que s'havien anat desenvolupant a la ciutat, a l'empara de l'extraordinari creixement urbà i de la seva expansió. A finals de l'edat mitjana, l'ambient també s'enrareix en aquests mitjans de govern, i el debat polític es fa agre i violent al Consell de Cent i a la Generalitat. En aquest context, el pactisme, que havia estat un eficaç equilibrador entre les diferents faccions que conformen cada una de les institucions i també entre les relacions d'aquestes mateixes institucions, perd la seva eficàcia. La raó d'aquesta pèrdua d'eficàcia és, al nostre entendre, ben senzilla: el pactisme deixa de ser un aglutinador del projecte comú per esdevenir un agressiu instrument d'afirmació de cadascuna de les faccions polítiques o econòmiques existents a la Barcelona d'aquell període.

La viabilitat d'un projecte comú: la cohesió urbana

D'aquesta manera, connectem amb el segon dels mitjans essencials per la conformació del projecte comú de fer de Barcelona un centre comercial i polític de primer ordre: el sentit de la cohesió urbana, expressada bàsicament en tres àmbits: el físic (en la doble vessant de

13. Hem intentat reflectir aquesta simptomàtica evolució a J. AURELL i A. PUIGARNAU, *La cultura del mercader en la Barcelona del segle XV*, Barcelona, 1998.

14. Tal com va posar de manifest, d'una manera magistral, J. CHIFFOLEAU, *La comptabilité de l'au-delà. Les hommes, la mort et la religion dans la région d'Avignon à la fin du moyen age (vers 1320-vers 1480)*, Roma, 1980.

15. Potser les paraules més reeixides al respecte es troben a J. VICENS VIVES, *Notícia de Catalunya*, pp. 107-120. Una bona síntesi de la trajectòria del pactisme a Catalunya a través de la història a J. Sobrequès, *El pactisme a Catalunya*, Barcelona, 1982.

la unitat material de la *civitas* medieval i de l'articulació entre territori urbà i territori conquerit), el social (manifestats en primer lloc en el corporativisme dels diferents estaments urbans) i el polític (on sobresurt el complex joc pactiste que gira entorn de les institucions).

El paper de les muralles és primordial pel que fa a la unitat experimentada pel territori urbà. Respecte al centre neuràlgic que representava la vella acrópolis romana, la ciutat medieval veu ampliat el seu espai interior per dues vegades, a través de les muralles de Jaume I (segona meitat del segle XIII) i de Pere el Cerimoniós (segona meitat del segle XIV). Aquestes ampliacions, finançades pels mateixos ciutadans, són la mesura exacta de la consciència unitària de la ciutat i de la pròpia consciència de la seva expansió. El detall és de gran importància perquè l'esforç comú en l'aixecament de les muralles expressa la preocupació de la ciutat per incloure quan abans els barris extramurs que s'havien extès amb vitalitat al llarg dels segles XI i XII, sobretot en el seu front oriental. Un desig d'unitat que sembla esquarterar-se en el precís instant en què Pere el Cerimoniós decideix obrir un nou front d'expansió de la ciutat –el Raval– que no respon exactament a la naturalesa de les coses, atès que el principal front de creixement s'estava verificant per aquella època en el sector oposat de la ciutat, a la Ribera.

Respecte al territori adquirit a través de l'expansió política i militar, ja s'ha reflexionat força sobre el sentit i el significat de l'imperi comercial català.¹⁶ Tot i que l'expansió territorial medieval és patrimoni dels comtats catalans i no només de la ciutat de Barcelona, és evident que la ciutat comtal va exercir un lideratge indiscutible. En tot cas, no es pot parlar únicament de l'existència d'un imperi mediterrani català sinó es parteix abans de la idea de què expansió territorial i expansió comercial estan estretament relacionades, com una manifestació més de l'intens pactisme que sembla dominar el debat polític d'aquest període. O, dit en altres paraules, que la *ruta de les illes* i la *ruta de les espècies* eren dos realitats que en la mesura que estaven compenetrades contribuïen a la harmonia de l'expansió. Els ciutadans van tenir la sensació que aquesta l'harmonia secular havia desaparegut en el mateix instant que Alfons el Magnànim decidí traslladar la seva Cort a Nàpols, en el moment en què Barcelona experimentava un pèrdua certa del lideratge, coincidint amb la vitalitat comercial i cultural de València.¹⁷

La cohesió de la Barcelona medieval s'expressa també en termes d'organització social. Certament, la vitalitat de la Barcelona medieval està associada a l'expansió de dos estaments nítidament urbans: els mercaders i els menestrals. Però la clau de la cohesió està en l'entesa que, des de ben aviat, es produeix entre la noblesa i el patriciat urbà barceloní.

En efecte, com ha explicat detingudament Stephen P. Bensch, la primera expansió de la Barcelona medieval –verificada al llarg de la primera meitat del segle XII– està signada per un grup de famílies benestants que, aprofitant l'èxit de les finances, l'administració i el comerç, assumeixen el control gradual de la ciutat, transformant-se en un veritable patriciat urbà i associant-se amb les famílies que havien detentat fins aleshores el poder. La vinculació de les finances amb la política determina la futura evolució de la ciutat i remarca un cop més l'especificitat de la seva configuració política i social. I aquí és on rau una de les diferències més grans respecte de model de les repúbliques mercantils italianes: allà s'estableixen en el poder polític alguns membres de la noblesa urbana; a Barcelona, des de ben aviat, el patriciat urbà pren les brides de la ciutat, sense una notòria presència de la noblesa urbana que en altres ciutats tenen un paper preponderant en el govern.

Basats en l'experiència de les ciutats norditalianes, alguns historiadors han generalitzat la presència de les famílies de la noblesa en el govern urbà i el comerç com un tret específic de totes les ciutats mercantils mediterrànies. En canvi, a Barcelona, el patriciat urbà va tenir des de molt aviat uns vincles molt debilitats amb aquesta noblesa. La singular presència del patriciat urbà en el govern de la ciutat tindrà com a conseqüència, en primer lloc, un intent

16. Sobretot a partir de l'article de J.H. HILLGARTH, «The Problem of a Catalan Mediterranean Empire, 1229-1327», *The English Historical Review*, Supl. 8 (1975).

17. E. BELENGUER, *València en la crisi del segle XV*, Barcelona, 1975. L'autor d'aquesta monografia matisa i documenta convenientment el significat d'aquest període daurat de la ciutat valenciana.

de simbiosi entre l'orientació mercantil de la ciutat i el seu govern; i, en segon lloc, i això potser és encara més important, una singular inclinació dels mercaders vers els negocis rentistes, que està documentada des dels primers segles medievals i que s'esdevé un costum consolidat en la Barcelona del segle XV, amb les conseqüències negatives que aquestes pràctiques econòmiques tindran per la ciutat.¹⁸

La decidida actuació del patriciat urbà en el govern de la ciutat des dels seus orígens no ha de fer pensar que la noblesa feudal va quedar al marge del procés de consolidació urbana i d'expansió comercial i territorial de la Barcelona dels segles XII i XIII. Més aviat sembla que va succeir al contrari. En primer lloc, perquè s'ha documentat que el capital amb què es va finançar la *revolució comercial*¹⁹ de Barcelona provenia dels excedents agraris.²⁰ No seria aliè a aquesta realitat el fet que el primer front d'expansió urbana es verificà vers l'orient, més enllà del mercat, a la plaça del Blat, on es produïa l'interacció comercial entre la ciutat i el *territorium*.²¹ Però el que sembla cert és que aquesta noblesa no va participar majoritàriament en el govern i la gestió del municipi, i és que és artificios, un cop més, aplicar a Barcelona el model d'algunes ciutats italianes, on les grans famílies mercantils descendien de l'antiga noblesa feudal i d'altres famílies de la ciutat, identificades poc a poc amb el comerç.²² En aquest sentit, és força simptomàtic que Venècia i Gènova, com van demostrar Gino Luzzato i Roberto S. López, utilitzessin també els excedents del camp pel primer capital invertit al comerç: unes mateixes pràctiques econòmiques no tenen per què expressar unes idèntiques realitats socials.²³

En tot cas, la singular simbiosi entre el capital urbà i el rural, determina en gran mesura l'orientació de les activitats econòmiques dels mercaders barcelonins, que sempre van combinar les seves inversions comercials amb les inversions financeres o rentistes. Per això, quan esclatà la guerra civil i la ciutat es trobà amb les dificultats, no pesarà tant el fet que molts mercaders hagin esdevingut rentistes²⁴ com la manca de diversificació en les inversions dels homes de negocis barcelonins. En efecte, la rigidesa en l'orientació dels negocis dels mercaders és manifesta també en una perceptible rigidesa social que els portarà a constituir una matrícula de mercaders poc després de la guerra civil, el que consolidarà encara més el seu conservadurisme mental durant l'edat moderna.²⁵

Totes aquestes consideracions són necessàries per aclarir que qualsevol intent d'establir, en la Barcelona de finals de l'edat mitjana, unes fronteres massa nítides entre els ciutadans honrats i els mercaders és un reduccionisme que no correspon a la realitat de les coses. Aquesta distinció facilitaria, és cert, una millor comprensió dels processos polítics, en els que n'hi hauria prou en identificar els ciutadans honrats com la facció més tradicionalista, acantonada a la Biga i els mercaders com la més progressista, plenament identificada amb el programa de la Busca.²⁶ Però, com ja va demostrat fa anys Jacques Heers, aquest plantejament

18. Hem documentat aquesta realitat, a través dels inventaris *post mortem* a J. AURELL, *Els mercaders catalans...*, p. 328-346. En tot cas, és important contextualitzar convenientment la tendència vers aquestes pràctiques econòmiques en un àmbit més ampli: per exemple, R.S. López ja va parlar que, a finals de l'edat mitjana, el fenomen de les inversions rurals és un fet generalitzat («Il commercio dell'Europa medievale: il Sud», *Storia Economica Cambridge*, Turín, 1982, p. 291-401).

19. Fem servir aquesta expressió amb tota la càrrega metodològica que li va donar R.S. LÓPEZ, *La revolución comercial en la Europa Medieval*, Barcelona, 1981.

20. Tesi que va exposar J.E. RUIZ DOMÈNEC, «El origen del capital comercial en Barcelona», *Miscellanea Barcinonensis*, XXXI (1972), p. 55-86.

21. Aquest procés d'expansió del primer burges barceloní està exquisidament descrit a P. BANKS, «L'estructura urbana de Barcelona, 714-1300», dins J. SOBREQÜÉS (ed.), *Història de Barcelona*, Barcelona, 1992, Vol. II, p. 71.

22. Y. RENOIARD, *Gli uomini...*, p. 204.

23. R.S. LÓPEZ, «Aux origines du capitalisme génois», *Annales d'histoire économique et sociale*, 9 (1937), pp. 429-454 i G. LUZZATO, «Les noblesses: les activités économiques du patriarcat vénitien», *Annales d'histoire économique et sociale*, 9 (1937), p. 25-57.

24. Aquesta és una de les explicacions que dóna, en la seva fatalista consideració de la crisi catalana baixmedieval, P. VILAR, «El declive catalán de la Baja Edad Media. Hipótesis sobre su cronología», *CreCIMIENTO y Desarrollo*, Barcelona, 1974, p. 252-331.

25. Aquest procés –els orígens i les manifestacions del qual hem intentat interpretar a J. AURELL, *Els mercaders catalans...*, cap. V– ha estat descrit per AMELANG, *La formación de una clase dirigente...* i J.L. PALOS, *Catalunya a l'imperi dels Àustria. La pràctica de govern (segles XVI i XVII)*, Lleida, 1994.

26. Aquesta és la dualitat que en alguns moments sembla desprendre's de la monografia de C. BATLLE, *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV*, Barcelona, 1973.

respon a un rudimentari coneixement de la realitat social i política de les ciutats baixmedievales i és fruit d'una aplicació anacrònica de la realitat contemporània a les estructures polítiques del món medieval.²⁷ A més, aquesta dualitat, no reflecteix l'enorme complexitat dels processos polítics que s'estaven verificant a la Barcelona del segle XV, on trobem, per exemple, membres de les mateixes famílies mercantils entre els dos bàndols.²⁸

Enllacem així amb la tercera dimensió del sentit de cohesió de la Barcelona medieval, expressada en termes de convergència política. Com és sabut, l'intens debat polític és un dels aspectes més característics i específics de la Barcelona medieval. Aquesta intensitat del debat polític –que s'agria cada cop més a mesura que avança el segle XV– és sinònim de vitalitat i de dinamisme.

La dedicació als afers públics dels mercaders barcelonins a les darreries de l'edat mitjana no és, per altra banda, un fet diferencial de la ciutat comtal: a la Venècia dels segles XIV i XV, per exemple, els mercaders que havien amassat una gran fortuna cerquen dedicar-se a la política²⁹ i a Gènova les famílies mercantils penetren en el món dels afers públics no tant moguts per un desig de servei a la col·lectivitat com en vistes a millorar les seves condicions professionals.³⁰

Al capdavant, en el tombant decisiu del lliandar de l'edat moderna, la cohesió de la Barcelona medieval sembla trontollar en els tres fronts esmentats: la integritat física de la ciutat, la cohesió social i, d'una manera encara més patent, la unitat política. Per damunt d'uns condicionaments externs (la suposada crisi econòmica baixmedieval, la progressiva consolidació dels altres regnes peninsulars, les conseqüències de la Pesta negra) sembla que una de les causes principals d'aquesta mutació ha estat un canvi en les conviccions dels grups més actius de la ciutat, que es manifesta, entre altres coses, en el canvi d'orientació en les seves pràctiques econòmiques.

La cultura i la formació intel·lectual

Un dels debats més interessants que ha donat la historiografia dedicada a l'estudi de les ciutats mercantils italianes baixmedievales ha estat el referent a la dictaminació de l'educació i la formació intel·lectual dels mercaders d'aquell període. L'article que Armando Sapori va dedicar a aquest aspecte,³¹ estava regit per unes motivacions que anaven més enllà d'un pur exercici erudit pel que fa al grau de cultura dels mercaders italians. En realitat, el prestigiós historiador italià volia rebatre les tesis de Werner Sombart, qui amb els seus treballs havia marcat una empobridora i reduccionista dicotomia entre un mercader medieval mancat de la més bàsica formació intel·lectual i l'intrèpid i culte mercader modern, que havia fet possible la recepció del capitalisme.³² Al mateix temps, Sapori s'havia basat en un anterior article de Henri Pirenne, que posava de manifest la preminència de la formació intel·lectual del mercader italià.³³

La formació intel·lectual dels mercaders italians va tenir, sens dubte, un influx directe en la creació i consolidació de les tècniques comercials que tan van facilitar l'exponencial creixement econòmic de l'Europa medieval.³⁴ Aquests avenços eren afavorits també per l'esperit emprenedor i d'aventura dels mercaders, que els esperonava a millorar els seus mètodes, aportant solucions adequades als problemes del transport marítim i de les cada cop

27. J. HEERS, *Les partis et la vie politique dans l'occident médiéval*, París, 1981 (1977), p. 197-213.

28. J. AURELL, *Els mercaders catalans...*, p. 321-323.

29. Y. RENOUARD, *Gli uomini...*, p. 159.

30. Tal com retrata J. Heers a la seva monografia: *Genes au XVe siècle. Activités économiques et problèmes sociaux*, París, 1961.

31. A. SAPORI, «La cultura del mercante medievale italiano», *Studi di storia economica (secoli XIII-XIV-XV)*, Florència, 1955, vol. I, p. 53-93.

32. W. SOMBART, *Le bourgeois, contribution a l'histoire morale et intellectuelle de l'homme économique moderne*, París, 1926.

33. H. PIRENNE, «L'instruction des marchands au moyen age», *Annales d'histoire économique et sociale*, I (1929), p. 13-28.

34. Una bona síntesi de la cultura del mercader genovès a, G. JEHÉL, «Le marchand génois, un homme de culture», *Le marchand au moyen age*, Reims, 1992, p. 189-194 i J. HEERS, «L'enseignement à Genes et la formation culturelle des hommes d'affaires en Méditerranée à la fin du Moyen Age» *L'enseignement en Islam et en Occident au Moyen Age*, París, 1977, p. 229-244.

més complexes operacions financeres. Sembla evident que la consolidació i la generalització de les assegurances i el perfeccionament de la comptabilitat van ser dos factors catalitzadors –altres d'entre– de l'empenta comercial de les ciutats comercials baixmedievales.³⁵

Sense descendir massa a detalls sobre la formació intel·lectual dels mercaders italians ni en la interessant evolució cultural d'altres comunitats mercantils europees,³⁶ cal apuntar que la cultura del mercader barceloní estava a l'altura de la dels mercaders italians des d'una perspectiva quantitativa però hi estava als antípodes des d'una perspectiva mental.³⁷ En efecte, el mercader barceloní sembla dominar i assimilar bé els diferents camps en què es manifesta la seva cultura i la seva formació intel·lectual i professional, entre els que destaquen la recepció d'una formació tècnica i pràctica adequada, l'assimilació dels nous mètodes comercials que s'estaven consolidant i l'actitud davant el món de les lectures tècniques, humanístiques i d'entreteniment.³⁸ Però no està a l'altura en el camp dels coneixements teòrics i pràctics sinó més aviat en la manca d'una actitud veritablement emprendedora en el moment crucial de la divulgació del capitalisme, que s'estava verificant arreu de l'Occident com una pràctica econòmica i com una actitud vital que estava cridada a renovar les enteres relacions comercials i econòmiques.

En aquest sentit, l'evolució de la mentalitat professional del mercader barceloní presenta uns matisos que en cap cas es poden generalitzar, perquè mostra unes fases ben distingides: de l'actitud emprendedora dels primers segles medievals a l'immobilisme, la rigidesa social i la cultura del privilegi de l'època premoderna hi ha una eloqüent evolució. En tot aquest procés, l'únic aspecte que sembla romandre en la seva mentalitat és el sentit pragmàtic de l'existència que, si a començaments de l'expansió el feia llençar-se a l'expansió política i comercial, a finals de l'edat mitjana li recomana una actitud més ponderada i prudent, atenent a les dificultats internes i externes que s'estaven verificant.³⁹

Conclusió: una específica moral de treball barcelonesa?

En la seva obra ja clàssica sobre els mercaders italians, Y. Renouard descriu com, a partir del segle XI i al llarg de tota l'edat mitjana, es desenvolupen les tres maneres bàsiques de concebre les relacions de l'ordre mercantil.⁴⁰ Segons aquesta classificació, Gènova es caracteritzaria per l'individualisme, Florència pel desenvolupament de les companyies comercials i Venècia com un centre financer de primer ordre determinat per la seva estructura territorial i estatal.

La ciutat de Gènova és la principal competidora de Barcelona pel que fa al domini del Mediterrani occidental. Condicionats per la seva geografia, els genovesos es llencen a una expansió comercial que, a diferència de l'expansió catalana, prescindeix de les conquestes territorials. Els mercaders genovesos s'escampen per tota l'Europa medieval i moderna (no es pot oblidar el pes específic que van tenir com a financers dels monarques hispànics al segle XVI) empesos per una singular concepció de la feina comercial i dominats per un peculiar individualisme que els fa prescindir de qualsevol sentit d'identitat col·lectiva. En aquest sentit, els genovesos actuen sempre seguint un criteri simplement de profit comercial (cal no oblidar la dita tan extesa en aquella època, segons la qual tot genovès era un mercader)⁴¹

35. En aquest context, són ja clàssiques les reflexions de L. FEBRE i M. BLOCH, «La technique des affaires: sa genèse», *Annales d'Histoire Économique et Sociale*, 26 (1934).

36. En aquest sentit, és molt útil acudir al brillant y modèlic article de F. RÖRIG, «Les raisons intellectuelles d'une suprématie commerciale: la Hanse», *Annales d'Histoire Économique et Sociale*, II (1930), p. 481-494.

37. Algunes reflexions al respecte a J. AURELL, «L'esperit capitalista a la Catalunya premoderna», *Pedralbes*, 16 (1996), p. 165-185.

38. Alguns d'aquests indicadors els hem analitzat a través de la documentació notarial a J. AURELL i A. PUIGARNAU, *La cultura del mercader en la Barcelona del segle XV*, Barcelona, 1998.

39. Per copsar la transcendència de la formació intel·lectual en el moment de les dificultats, cal acudir a B.J. KEIDAR, *Merchants in Crisis, Genoese and Venetian Men of Affairs and the Fourteenth-Century Depression*, Londres, 1976.

40. Veure, per exemple, Y. RENOUIARD, *Gli uomini...*, p. 135-213.

41. G. JEHÉL, «Januensis ergo mercator ou le petit monde d'un homme d'affaires génois, le juge Guamerius, 1210-1221», *Journal of Medieval History*, 4 (1978), p. 243-260.

i es distingeixen nítidament dels mercaders barcelonins en dos aspectes: la manca de la cohesió urbana –en el sentit a què ens hem referit a aquesta qüestió unes planes més amunt– i el desinterès per les conquestes territorials si no és per un profit comercial immediat. En efecte, cap empresa militar genovesa s'escomet sense avantatges econòmics assegurats.⁴²

Aquesta actitud política poc solidària serà un dels punts dèbils de la república que, per exemple, veurà perduda la seva autonomia durant un temps a mans del rei de França (1402). I quan és capaç de crear el seu propi estat (materialitzat en la Casa di San Giorgio), la seva manca de sensibilitat per una dimensió més àmplia es manifesta en una fallida en la gestió de les colònies dependents de la Casa, que és instrumentalitzada per cadascun dels linatges que detenen el poder públic en cada moment.⁴³ Però el que ningú no podrà evitar és que els homes de negocis genovesos, esperonats contínuament per la seva ambició econòmica, monopolitzin bona part dels negocis financers dels llocs més dispars durant el segle XVI. I aquesta realitat és compatible amb la incapacitat de l'estat genovès per cristal·litzar un sistema polític autònom, com sí ho van assolir Venècia, Florència i Barcelona.⁴⁴

La república veneciana, per contrast, estava molt més caracteritzada per una concepció d'estat, que orienta i determina en gran mesura l'orientació de les inversions dels seus ciutadans i de les seves activitats econòmiques. Aquest sentit col·lectiu s'aguditza cada cop més, arribant al llindar de l'edat moderna a constituir la veritable raó de ser dels venecians. L'atmosfera comercial és allà molt diferent a la de Gènova: si algunes grans famílies mercantils venecianes no disposaven de vaixells propis no era perquè tinguessin menys capacitat adquisitiva que els genovesos sinó perquè comptaven amb la flota de l'estat. Les grans fortunes venecianes provoquen una notable tendència a la sedentarització de la seva feina, perceptible també entre els homes de negocis de les altres ciutats italianes⁴⁵ i entre els mercaders barcelonins de les darreries de l'edat mitjana.⁴⁶

Florència desenvolupa, per la seva banda, una densa xarxa de companyies comercials, les sucursals de les quals s'estenen ràpidament. A més, la seva expansió per la Toscana –fruit d'una dinàmica concepció territorial de la seva política– li permeten amplificar l'abast del seu influx, convertint-se en un centre econòmic i polític de primer ordre. L'elit florentina, empenya pel sentit de l'ostentació i per l'afany de superació cultural, afavoreix la implantació d'un moviment de l'abast de l'humanisme, que possibilitarà al seu temps la divulgació del Renaixement artístic. Així, si el Renaixement es va consolidar es deu en gran mesura als homes d'afers, que creen el clima intel·lectual i moral favorable, amb els mitjans materials adients per promoure'l i sostenir-lo. D'aquesta manera, queden connectats el processos socials, econòmics i culturals, sense necessitat d'acudir a artificioses distincions metodològiques que deformen la realitat.

Aquestes singulars manifestacions determinen una forma concreta de concebre les relacions professionals de cada ciutat i, per tant, configuren la seva moral de treball. Què cal dir, però, de Barcelona? Pels cives barcinonencs, el treball és la seva autèntica visió del món, des d'on cerquen la coherència entre la propietat privada i la llibertat individual⁴⁷ i des d'on poden assolir la fita establerta des de finals del segle X: convertir Barcelona en un centre polític i econòmic de primer ordre, a partir de la vella civitas romana. En aquest sentit, es pot parlar que Barcelona desenvolupa una moral de treball diferent a les tres ciutats italianes esmentades i que, per tant, es pot parlar d'ella com una quarta via, com a alternativa del tarannà professional de Venècia, Gènova i Florència.

La Barcelona medieval està caracteritzada per un notable esperit emprenedor dels seus ciutadans, que es manifesta en la vitalitat del seu creixement urbà i en el dinàmic desenvolupament

42. Y. RENOUARD, *Gli uomini...*, p. 143.

43. Per l'evolució de la ciutat lligur en aquest període és imprescindible remetre a J. HEERS, *Genes au XVe siècle...*

44. G. JEHÉL, «Le marchand génois...», p. 193.

45. Y. RENOUARD, *Gli uomini...*, p. 236-239.

46. J. AURELL, «El procés de sedentarització dels mercaders barcelonins al segle XV», *Anuario de Estudios Medievales*, 24 (1994), p. 49-65.

47. J.F. RUIZ DOMÉNEC, «Iluminaciones...», p. 67.

pament de les funcions professionals de cadascun dels seus estaments: ciutadans, mercaders i menestrals. Aquest tarannà emprenedor dels barcelonesos es distingeix del dels genovesos en una diferent concepció de la col·lectivitat. Si els habitants de la ciutat lligur eren incapaçs d'assolir una visió d'estat, els ciutadans barcelonins entenen que han de pactar amb el monarca i amb els altres estaments per tal d'assolir l'adiant equilibri polític i territorial.

Malgrat tot, la moral de treball dels ciutadans barcelonins sofreix una progressiva evolució al llarg de l'edat mitjana, que desemboca al segle XV en un eloqüent aburguesament dels elements més actius de la ciutat. Els mercaders polaritzen les seves inversions vers el negoci de la renta pública, aprofitant la consolidació del deute públic de la Barcelona d'aquell període. L'expressió creada per Ives Renouard, *hommes d'affaires*, aplicada als mercaders italians, ajuda a entendre, *mutatis mutandis*, el sentit de l'aristocratització dels mercaders barcelonins: els mercaders segueixen sent homes de negocis, però ara polaritzen la seva atenció vers els negocis rendistes i l'interès pels afers públics. Dos activitats que, si sempre les havien tingut com a complementàries, esdevindran en molts casos les seves úniques ocupacions, malmetent així moltes de les energies que la ciutat havia adreçat fins aleshores al comerç marítim.

Les conseqüències d'aquesta mutació en la moral de treball suposen un canvi d'inflexió en la vitalitat de l'ambiciós projecte de la Barcelona medieval, que s'havia iniciat a les darreries del segle X. L'esgotadora guerra civil de Joan II (1462-1472), on semblen desfermar-se totes les tensions acumulades durant aquesta llarga evolució, marca una nova etapa en la història de la ciutat, en la que es verificaran altres manifestacions ben diferents, entre les que cal destacar l'augment de la rigidesa social i de l'organització professional, l'aturada de l'expansió política i comercial, la vitalitat de la menestralia i la monopolització del debat polític per unes privilegiades elits socials.

Certament, es pot parlar d'uns trets comuns en les quatre ciutats a què hem fet referència: un progressiu interès dels homes de negocis pels afers públics, un major interès per les activitats financeres, la sedentarització de la seva feina, l'aspiració a l'ascens social a través d'una acurada política matrimonial, etc. Amb tot, els trets específics de cada ciutat sobresurten per damunt de les convergències: si s'ha parlat de l'individualisme dels genovesos, del fenomen societatari dels florentins i del poder financer i la concepció estatalista dels venecians, potser cal començar a parlar també de la moral del treball pragmàtica dels barcelonins, que han anat desenvolupant al llarg de l'època medieval, i que d'alguna manera sempre ha perviscut en el llibre de la seva vida urbana. Un pragmatisme que és perfectament compatible amb la reflexió de l'abast moral de cadascuna de les seves accions empresarials i que explicaria la progressiva transformació del mercader emprenedor dels segles de l'expansió política i comercial en el mercader calculador i rendista que predomina l'univers de la Barcelona premoderna, que lluita per conservar els seus privilegis socials més que per assolir noves fites en la seva professió.

En tot cas, el notable dinamisme de la Barcelona medieval i l'especificitat de la seva evolució, demanen un ressorgiment de la vella idea de resituar l'anàlisi de la ciutat comtal en el context de les grans repúbliques italianes, tal com ja s'ha formulat des de fa bastants anys.⁴⁸ En aquest sentit, cobra especial actualitat la qüestió plantejada darrerament, sobre la possibilitat d'incloure Barcelona en una enciclopèdia ideal de ciutats europees, junt a altres centres mercantils mediterranis de primer ordre com Gènova, Venècia, Florència o Pisa.⁴⁹ Si aquest desig sembla a primera vista utòpic, tinc el convenciment que és degut a l'interès preferent i gairebé sistemàtic que la historiografia ha atorgat tradicionalment a les ciutats del Nord d'Itàlia, més que per la impossibilitat d'escometre un estudi comparatiu i rigorós de la Barcelona mercantil amb altres centres comercials d'aquest període: l'abundant documentació disponible i la magnanimitat del projecte de la Barcelona medieval així ho reclamen.

48. Tal com ho va fer en la seva comunicació en el VII Congrés d'història de la Corona d'Aragó (1962), recollit a Y. RENOARD, «Les principaux aspects économiques et sociaux de l'histoire des pays de la couronne d'Aragon aux XIIe, XIIIe et XIVe siècles», *Études d'histoire médiévale*, París, 1968, vol. II, p. 1083-1112.

49. J.E. RUIZ DOMÈNEC, «Iluminaciones...», p. 64.